

Goran Sunajko

Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Frankopanska 26, HR–10000 Zagreb
goran.sunajko@lzmk.hr

Opasnost od normalnih: politizacija ludila u Foucaultovu i Lützovu diskursu

Sažetak

Rad pokazuje filozofijski diskurs opasnosti od društva normalnih. Riječ je o razmatranju odnosa ludila i nenormalnosti važnih za društvo i političku zajednicu iz nekadašnje optike Michela Foucaulta i današnje perspektive Manfreda Lütza. Smisao je rada pokazati kako je pojam norme i iz njega proizašloga normiranja i discipliniranja doveo do imperativa zdravog društva utemeljenoga na normi. Takvo društvo isključuje sve one koji na bilo koji način odstupaju od ponašanja predviđenoga normom. U takvu se zahtjevu krije opasnost suvremenoga društva koje ne razlikuje nenormalnost i ludilo, nego ih koristi za diskreditiranje svojih članova koji ne pristaju na postavljeno normiranje. Radi se o tome da biti nenormalan samo znači kritički ne pristajati na postojeću normu koju je nametnula većina bilo da je riječ o pravnoj, političkoj, društvenoj, vjerskoj, obrazovnoj, odgojnoj ili medicinskoj normi. Na temeljima Foucaultovih filozofskih i Lützovih psiholoških uvida rad pokazuje kako opasnost po društvo ne predstavljaju oni koji po bilo čem odstupaju od norme nego upravo oni »normalni«, koji kao nosioci »normalnoga« društva nekritički pristaju i provode normativni poredak.

Ključne riječi

norma, disciplina, zatvor, klinika, nadzor, panoptikon, normalni, nenormalni, normalno ludilo, suludo normalna osoba.

1. Uvod

Izlaganje koje sam održao na simpoziju *Zdravlje i kultura* 2015. godine pod naslovom »Država kao liječnik – građani kao pacijenti: politizacija ludila u Foucaultovu diskursu« svjesno sam preusko postavio, da ne kažem krivo, jer mi je, sukladno danomu vremenu, namjera bila prikazati Foucaultovu analizu navedenog problema. Naime, u Foucaultovu je diskursu problem odnosa normalnosti, nenormalnosti i ludila postavljen u analizu filozofije politike, odnosno kako on sam inzistira, u analizu povijesti misaonih sustava, a to znači, sasvim uvjetno rečeno, na teoriju države koja svojim institucijama nadzire, disciplinira i normira društvo. Foucaultova minuciozna analiza načina na koji disciplinarna moć funkcionira kao tehnologija moći same u okvirima zatvora, klinike, umobolnice, vojske, crkve, razreda i ispita, koja kapilarno kola društvom, premješta se danas u polje neovisno o državi – u pojam društva. Nakon ponovnog istraživanja tih Foucaultovih analiza, koje jesu dakako društvene, shvatio sam kako sam bit problema tražio tamo gdje ga više nema – u pojmu države – umjesto da ga potražim u socijalnome polju samoga društva koje sada normira, disciplinira i nadgleda samo sebe, odnosno svoje konstitutivne dijelove – pojedince. Nije bila riječ o pogrešci, koju bih ionako nerado priznao,

nego je riječ o jednom drugom neradom priznanju. O onome da Foucault ipak ostaje na analizi države koja ne doseže suvremeno postmoderno stanje, bez obzira na to što mu i sam Foucault pripada. Dakako, to nipošto ne znači da te analize nisu primjenjive i danas, nego samo to da se bit analize premješta s države (vlasti) na društvo. Međutim, postao sam svjestan da se jedino preko Foucaultovih uvida moglo dospjeti do ovih današnjih, odnosno do toga da egzistencija pojedinca u zahtjevu za slobodom spram države više nije temelj suvremene analize, nego da se ona premješta u socijalno polje, odnosno na relaciju pojedinac–društvo. Takva relacija otvara znatno kompliciranije polje socijalnih struktura i odnosa u kojima je teškoća upravo u tome što naspram pojedinca ne stoji jasno određen, iako apstraktan, pojam države koja se konkretizira kroz tijela i organe, nego neodrediv i heterogen pojam društva koji se temelji na normi.

U odnosu države, društva i pojedinca važno je ipak imati na umu sljedeće. Naime, otkad je Hegel jasno razdvojio državu i građansko društvo kao uvjet moderne države,¹ unatoč činjenici da je država najprije kao ideja, a onda i realitet, uzdignuta na razinu apsoluta u kojem se spajaju postulat države iz *Filozofije prava* s postulatom filozofije kao sebeznanja duha u *Fenomenologiji duha*, presudno je imati na umu da otada država postoji kako bi jamčila egzistenciju pojedinca nasuprot građanskomu društvu, iako je ono kao i kod Marxa primarno ekonomski određeno. Marxova ispravna kritika države kao produžene ruke vladajuće klase, države kao birokracije vladajuće klase,² ipak je zanemarila važnost očuvanja države kao apstraktne vlasti jer društvo ne može biti adresat zahtjeva koji pojedinac upućuje u namjeri očuvanja vlastite slobode i autonomije. Takav zahtjev nemoćnog pojedinca upućen društvu bio bi i jest bio poguban. Društvo, koje funkcionira prema većinskome demokratskom načelu, ne može jamčiti slobodu i autonomiju pojedinca koju može jamčiti samo država kao apstraktna vlast izmještena iz društva. To je *telos* države i jedan od razloga zbog kojeg su teoretičari države formulirali doktrinu *raison d'état* prema kojoj država ne podliježe zakonima istim načinom kojim podliježu državljani, nego biva izmještena iz društva kako bi s dovoljno apstraktne pozicije zahvaćala i društvo i pojedinca čuvajući njihovu odvojenost. Dovoljno se podsjetiti Hobbesova Levijatana koji ne ugovara ni s kim,³ ali i svih današnjih ustavnopravnih odredbi razvijenih država prema kojima predstavnici države imaju imunitet i ne podliježu izravno zakonima koji vrijede za ostale državljane.

Smisao je u tome da društvo, dakle, ne može biti adresat jamstva nemoćnoj individui, a to će biti jasnije ako se samo uzme u obzir tiranizirajući (Tocqueville) i totalitarizirajući (Arendt) karakter društva. Primjerice, Tocqueville⁴ je jasno pokazao, ni manje ni više nego na primjeru tada najrazvijenije, američke demokracije, svu silinu tiranije društva kao tiranije većine, a Hannah Arendt,⁵ u svojoj i danas nenadmašenoj analizi totalitarizma svu opasnost od društva koje je totalitarno, a ne od države koja je jamac sprječavanja totalitarizma nastalog upravo tamo gdje je država dokinuta. Totalitarizam nastaje ondje gdje je društvo kao totalitet s istaknutom partijom kao predstavnicom tog totaliteta »progutalo«⁶ državu. Sjetimo se samo izjave Carla Schmitta koji je po dolasku Hitlera na vlast 1933. napisao da je toga dana umro Hegel i s njim birokratska država 19. stoljeća.⁶ Nestankom države bio je otvoren put u totalitarizam. Zbog toga je i Arendtina tvrdnja da fašistička Italija, za razliku od nacističkog Reicha i boljševičkog SSSR-a, nije bila totalitarna upravo zato što je zadržala strukturu države (korporativna država) mogla biti razlog čuđenja i zgražanja većeg dijela tadašnje filozofijske i druge intelektualne javnosti. Ništa manje zgražanja nije izazvala ne tako davna analiza Alaina de

Benoista⁷ koji pokazuje kako oba totalitarizma (nacionalsocijalistički i komunistički) dolaze s lijevice (uz zadržku o danas već prevladanome i fluidnom konceptu lijevo–desno) jer u sebi nose socijalno-socijalističko (društveno, narodno) na koje desnica, u svom elitizmu i konzervativnom ekskluzivizmu, nikad ne bi pristala jer brani postojeći prirodni *status quo* koji može srušiti samo »umjetna« društvena revolucija koja sebe smatra progresivnom, utemeljiteljicom novoga svijeta i čovjeka. Za istinsku, konzervativnu desnicu takvo što ne dolazi u obzir. Riječ je, dakako, isključivo o sistemskom pogledu na totalitarizam, bez ulaženja u ideologiju fašizma (rasizma) koji je prihvatila njemačka inačica kada su određene društvene grupe apriorno bile osuđene na smrt. Budući da fenomen gledaju sistemski, čini se da su i Arendt i De Benoist u pravu te nisu u koliziji, koliko god neki mislili drukčije i gotovo svaki diktatorski ili tiranski režim određivali pojmom totalitarizma i mjerili ga stupnjem zla, brojem mrtvih ili brutalnošću ubojstava, što je potpuno pogrešno, osim ako se ne pristupa sistemski kako je to činila Arendt.⁸ Važno je uvijek imati na umu nužnost razdvajanja političke ideologije (fašizma, komunizma), od političkog sustava (totalitarizma) jer nije svaki fašizam i komunizam totalitaran. Inzistiranje na ovome razdvajanju doprinijet će boljem razumijevanju prijetnje od totalitarizma danas, koji ne mora ići putem nekadašnjeg fašizma ili komunizma.

Ovaj je ekskurs bio važan kako bi pokazao zbog čega je analiza ovoga rada premještena s klasičnog fokusa države i njezina odnosa prema pojedincu na znatno kompleksnije područje odnosa društva i pojedinca koji je danas problematičan. Time je Foucaultova analiza normalnosti i nenormalnosti u okvirima odnosa država–pojedinaac temelj za suvremenu analizu odnosa društvo–pojedinaac koja će ovim radom kulminirati u uvidima njemačkog psihologa Manfreda Lütza iz njegove nedavno objavljene knjige *Ludilo: liječimo pogrešne: pravi problem su normalni ljudi*. Postaje jasnije zbog čega je, naknadnim istraživanjima potaknuta spoznaja, naslov već spomenutog izlaganja prije trebao biti *Društvo kao liječnik – građani kao pacijenti*. No analiza će ovoga rada krenuti od pojma norme (iz koje tek proizlazi imperativ normalnosti kao jamstvo zdravlja pojedinca i »društva normalnih«), preko Foucaultovih postavki bez kojih istraživač ne bi došao do ove prijelomne točke spoznaje, da bi je u konačnici primijenio u zaključcima Manfreda Lütza o suvremenom, postmodernom društvu, kako bismo mogli uočiti opasnost od »društva normalnih«.

1 Usp. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša, Sarajevo 1989.

2 Karl Marx, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, Veselin Masleša, Sarajevo 1960.

3 Usp. Thomas Hobbes, *Levijatan*, Jesenski i Turk, Zagreb 2004.

4 Usp. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Liberty Fund Inc., Indianapolis 2000.

5 Usp. Hannah Arendt, *Izvori totalitarizma*, Disput, Zagreb 2015.

6 Usp. Carl Schmitt, *Schmitt, Staat, Bewegung, Volk: Die Dreigliederung der politischen Einheit*, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg 1934., str. 31–32.

7 Usp. Alain de Benoist, *Komunizam i nacizam*, Hasanbegović, Zagreb 2005.

8 Da se pojam totalitarizma može sagledavati samo kroz dva oblika te se ne može usporediti s ostalim negativnim oblicima vladavine, vidi Goran Sunajko, »Totalitarizam«, u: Stipe Kutleša (ur): *Filozofski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2012., str. 1174., ili Goran Sunajko, »Totalitarizam«, u: Slaven Ravlić (ur.), *Hrvatska opća enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2008., sv. X., str 824–825.

Jedan od najznačajnijih imperativa zdravlja kao kulturne (civilizacijske) paradigme zapadnoga čovjeka jest imperativ normalnosti. Biti zdrav nije samo zdravstveni nego politički i društveni imperativ. Biti normalan pretpostavka je takve egzistencije. Sve preko, izvan ili protiv takve normalnosti ne smatra se dijelom normalne egzistencije. Takvi su ljudi suvišni, marginalni, devijantni, nenormalni, bolesni, ludi ili samo odviše različiti od onoga što je normom pretpostavljeno. Norma je formalno i faktično fiksiranje zbilje. Ništa izvan norme nije zbiljsko. Nema prošlosti, nema budućnosti, samo zaustavljena sadašnjost. U pravu zato nema retroaktivnosti (ono što nije normom postavljeno nije kršenje norme), a ni proaktivnosti (norma ne može predvidjeti buduće ponašanje). Norma se tako proteže na sve segmente društva. U filozofsko-društvenom smislu ona je etički imperativ djelovanja, u psihologijskom smislu pokazatelj ubrojivosti, a u pravnome zapovijest suverena o propisano dozvoljenom ponašanju. Jednom riječju u izvrnutom obliku poznate latinske sintagme: »Extra normam nulla salus!«

2. Foucaultov diskurs o nenormalnosti

Pred svakim interpretom Foucaultova mišljenja postavlja se pitanje otkud početi jer njegovi su uvidi rašireni na mnogim područjima društvene i političke analize. Međutim, kao misao vodilju treba uzeti samu bit njegovih nastojanja, a to je analiza moći kroz normiranje društva i pojedinca. Sam Foucault pokazuje da je riječ o četirima iskustvima koja u bitnome određuju zapadnu kulturu: »iskustvo ludila, iskustvo bolesti, iskustvo kriminaliteta i iskustvo seksualnosti«. ⁹ Upravo je pojam norme (normiranja) Foucaultov odlučujući operativni pojam jer on povijesni proces normiranja ljudskoga života prikazuje raznim oblicima disciplinarnih moći koje se manifestiraju postupcima stvaranja javnih ustanova (zatvora, klinike, škole itd.), na primjeru kojih dokazuje svoju hipotezu o društvu normiranih. Ova analiza, stoga, neće polaziti od kronologije njegovih radova, nego od tematske usmjerenosti na problem normiranja, normalnosti, nenormalnosti i ludila, analiziranih u njegovim brojnim djelima. Polazimo od njegove intencije o kojoj naknadno piše iz triju kutova gledanja na samu normalnost i ludilo. Riječ je o retrospektivnome okretanju k svojoj analizi u *Povijesti ludila u doba klasicizma*. S prve točke gledišta Foucault piše:

»U svakom slučaju, u toj sam perspektivi, ima tome davno, pokušao analizirati nešto kao ludilo, ludilo koje nikako nisam smatrao invarijantnim predmetom u tijeku povijesti, i po kojem bi se odigrao određen broj prikazivačkih sustava, promjenjive prikazivačke funkcije i vrijednosti. Također mi ta povijest ludila nije predstavljala način proučavanja stava o ludilu kakav je mogao postojati, bilo tijekom stoljeća ili u nekom danom trenutku. Već je to bio pokušaj proučavanja ludila kao iskustva unutar naše kulture, da se ludilo nanovo shvati, prvo kao točka iz koje se stvara serija više ili manje heterogenih znanja i čije je razvojne oblike trebalo analizirati: ludilo kao matrica spoznaja, spoznaja koje mogu biti isključivo medicinskog tipa, te također specifično psihijatrijskog tipa ili psihološkog, sociološkog tipa itd.« ¹⁰

Foucaultovo analiziranje ludila u ovome prvom slučaju značilo je transponirati fenomen ludila i na druge segmente društva koji se počinju proučavati medicinski, no nas više zanima druga i treća točka gledišta proučavanja ludila kao odnosa normalnosti i nenormalnosti o kojem Foucault piše:

»Drugo, ludilo u mjeri u kojoj je ono oblik znanja, a također i skup normi, normi koje su omogućavale da se ludilo izdvoji kao devijantni fenomen nekog društva, a istovremeno jednako tako norme ponašanja pojedinca u odnosu na taj fenomen ludila i u odnosu na luđaka, ponašanja kako normalnih pojedinaca tako i liječnika, psihijatrijskog osoblja itd. Napokon, treće: proučavati lu-

dilo u mjeri u kojoj to iskustvo ludila određuje stvaranje izvjesnog načina postojanja normalnog subjekta, prema i u odnosu s ludim subjektom.«¹¹

Foucault pokazuje da nije riječ o proučavanju vlasti s velikim »V«, pa čak ni institucija vlasti, nego o normiranju odnosno analiziranju normativnih matrica ponašanja te tehnika kojima se poduzima upravljanje ponašanja drugih. Bila je riječ, kako navodi, o pitanju norme ponašanja najprije u pojmovima vlasti, a onda i njezina ostvarenja u procedurama vladanja kao normiranja, odnosno namjera je bila »prijeći od analize norme na analizu ostvarivanja vlasti«. ¹² Prije vraćanja na Foucaultovu analizu povijesnog razvoja tretiranja ludila potrebno je vratiti se na njegovu posljedicu odnosno analizu rađanja zatvora i klinike.

U knjizi *Nadzirati i kažnjavati* objavljenoj 1975, ¹³ Foucault razmatra pojam discipliniranja i normiranja, odnosno pojavljivanja moći »norme« na primjeru kaznenoga sustava. Već je tu vidljiva sva logika djelovanja pojma norme na ispravljanje devijantnih ponašanja. Foucault pokazuje da, naravno, nije riječ samo o normi u smislu povrede zakona, nego je riječ o uspostavi postupka normiranja (normaliziranja), koji znači otkrivanje naravi počinitelja, odnosno »prosuduje se o strastima, instinktima, anomalijama, slabostima, neprilagođenosti, utjecaju sredine ili naslijeđa«. ¹⁴ Foucault piše da je zapravo riječ o prikrivenome procesu, odnosno kažnjavaju se agresije, ali kroz njih i agresivnost, silovanja, istodobno i perverzije, umorstva, a zapravo nagoni i žudnje (*désirs*) itd. ¹⁵ Ključna je činjenica da se iza sudskoga procesa krije sama bit normaliziranja, odnosno upravo se u sjeni sudskoga procesa radi o procjeni ne počinjenog djela, nego počinitelja, odnosa njega samoga i njegove prošlosti te zločina koji je počinio te na temelju onoga što se od njega može očekivati u budućnosti. U tom procesu, navodi Foucault, riječ je o uspostavljanju pojmovnoga aparata od 19. stoljeća naovamo koji služi za normiranje i normaliziranje ponašanja. Riječ je o pojmovima što spajaju pravne znanosti i medicinu, poput neprilagođenih, perverzih, čudovišta itd., koji, što je presudno, »pod izgovorom da objašnjavaju djelo, znače načine na koje se pojedinac može kvalificirati«. ¹⁶ Zbog toga se kažnjavaju kaznom koja ima ulogu prijestupnika učiniti ne samo željenim nego i sposobnim za život uz poštivanje norme, odnosno zakona, potom kaznom koja ima mogućnost modificiranja sukladno promjeni ponašanja te kaznom koja ima funkciju sigurnosti društva kada je kazna popraćena mjerama sigurnosti (zabrana boravka, obveza javljanja, stalni nadzor, obveza liječenja), a kojima

9

Michel Foucault, *Vladanje sobom i drugima: predavanja na Collège de France (1982–1983)*, Antibarbarus, Zagreb 2010., str. 13.

10

Ibid., str. 11.

11

Ibid.

12

Ibid., str. 12.

13

U hrvatskome prijevodu djelo je naslovljeno u svršenom obliku *Nadzor i kazna*, no francuski izvornik *Surveiller et Punir* postavljen je u nesvršenome obliku svjesno, zbog na-

glašavanja postupka nadziranja i kažnjavanja kao permanentnog, a ne jednokratnog odnosa društvene moći. Bit društvenih odnosa i odnosa države prema građanima u trajnom je postupku nadziranja, normiranja, discipliniranja i usustavljanja ljudskog ponašanja.

14

Michel Foucault, *Nadzor i kazna: rađanje zatvora*, Informator, Zagreb 1994., str. 17.

15

Usp. Michel Foucault, *Surveiller et Punir: naissance de la prison*, Galimard, Paris 1975., str. 23.

16

M. Foucault, *Nadzor i kazna*, str. 18.

»... svrha nije da budu sankcija za prekršaj, nego da se i njihovom pomoću pojedinac nadzire, da se njegovo opasno stanje neutralizira, modificiraju njegove zločinačke sklonosti te se s njima prestaje tek kada se postigne takva promjena.«¹⁷

Foucault pokazuje opasnost ovakvoga postupka normalizacije ponašanja zaključkom kako su psihijatrijska vještačenja, kriminalna antropologija te kriminološki diskurs općenito dodatno ojačali takav stav prema pojedincima »opasnima po društvo«. Naime, njihova je funkcija ta da prekršaje uvrste u polje znanstvene spoznaje te tako mehanizmima zakonskog kažnjavanja pruže opravdanje za djelovanje, i to ne više na prekršaje, nego i na individue, odnosno »ne više na ono što su učinile već na ono što jesu, što će biti, što mogu biti«. ¹⁸ Drugim riječima, sudbeni i kazneni sustav ne odnose se na kazne, nego na strukturu individue i njihovu karakterizaciju koja je inkriminirana, odnosno, kako zaključuje Foucault, suci su počeli suditi o nečem drugom, a ne o zločinima – o »duši« zločinca.

Sve to dovelo je do uvođenja kauzaliteta u zločine, pri čemu više nije bitno tko je počinitelj, nego kako utvrditi uzročni proces iz kojeg je djelo proizašlo, a to znači izraditi psihološki profil osobe te ambijent posljedicom kojeg je djelo počinjeno (nagon, podsvijest, sredina, naslijeđe) kao uzroke samog djela te time i nepoželjne dijelove društvene strukture. Za primjer mogu poslužiti današnje kriminalističke televizijske serije, od kojih veliku popularnost ima Jedinica za biheioralnu analizu FBI-ja u CBS-ovoj seriji *Zločinački umovi* (*Criminal Minds*) koja razrješuje ubojstva na način Foucaultova opisa analize strukture osobe od koje se, upravo na temelju znanstvene, biheioralne socijalno-psihološke analize profiliranja (*profiler*) očekuje počinjenje zločina. Za Foucaulta takvo je analiziranje apsurdno, a postaje i apsurdnijim uvođenjem psihijatrijskog vještačenja koje

»... prikriveno implicira prosuđivanje o nečijoj normalnosti, utvrđivanje uzročnosti, procjene o eventualnim promjenama, anticipacije o budućnosti prekršitelja.«¹⁹

Umjesto da se u prvobitnom smislu, nastavlja Foucault, ludilom briše zločin, sad svaki zločin i svaki prekršaj nose u sebi, kao zakonitu sumnju, ali i pravo na koje se mogu pozivati, hipotezu ludila, u svakom slučaju neke anomalije,

»... a zakonska odluka koja znači sankciju; ona sa sobom donosi procjenu nečije normalnosti i tehničke uvjete za moguću normalizaciju. U naše se vrijeme sudac – sudski činovnik ili porotnik – odista bavi drugim stvarima, a ne 'sudenjem'.«²⁰

Takav upliv psihijatrijskog vještačenja Foucault vidi kao izravan udar dijela društva na pojedinca. Uloga psihijatra u sudskim vještačenjima, odnosno kaznenim pitanjima nije ono što je zamišljeno, dakle traženje kauzalnosti počinjenog djela, nego je to savjetodavna uloga u kaznenome postupku jer na njemu je da potvrdi je li određena osoba opasna po društvo i kako ju tretirati. Foucaultova studija, kako sam navodi, svodi se na nekoliko temeljnih premisa istraživanja ludila i procesa normaliziranja društva kroz tehnologiju znanja i disciplinarnu moć kojom država svojim ustanovama utječe na proces vladanja nad pojedincima. Prvo, riječ je o kaznenim postupcima koji prelaze okvire sankcioniranja i pronalaze se u potvrdi da kazna postaje složena društvena funkcija. Drugo, da se kaznene metode ne promatraju samo kao kaznene, nego znatno šire kao tehnike političke vlasti i političke tehnike. Treće, da se tehnologiji moći nađe mjesto u načelu humanizacije kaznenog sustava i poznavanja čovjeka i četvrto, da se istraživanje duše kaznenog sustava sagleda u odnosu na tijelo. Sve to pridonosi, zaključuje Foucault, razumijevanju da su čovjek, duša, normalna ili abnormalna individua, dospjeli do toga da kao predmet kaznene intervencije budu pratnja zločinu.

U svojim predavanjima na *Collège de France* između 1974. i 1975., objavljenima zbirno pod naslovom *Nenormalni (Les anormaux)*, Foucault zalazi dublje u psihijatrijsku tematiku koja će se uglavnom baviti psihoanalitičkim spolnim izvorima društvenih problema, no razmatra i institucionalizaciju psihijatrije kao specijalizirane grane javne higijene (*branche spécialisée de l'hygiène publique*) te kodifikacije ludila kao društvene opasnosti.²¹ Psihijatrija, pokazuje Foucault, kao što ćemo kasnije vidjeti i kod Lütza, nije samo tehnika i metoda nenormalnog, ona postaje poopćiva moć društvenih struktura na pojedincima. Moć normalizacije polazi od toga da pokaže kako pojedinac nalikuje (*ressemble*) na zločin i prije nego što ga je počinio, što pokazuje potvrdu naše argumentacije da je smisao određenja nenormalnih u tome da su oni tek sekundarno značenje u odnosu na poredak koji se temelji na sličnosti i očekivanosti devijantnog ponašanja. Samo ludilo kao bolest ili kazneno djelo kao prijestup samo su pojave i time razlog uspostavljanja državnog aparata nadgledanja i discipliniranja. Opasnost psihijatrijskog (medicinskog) poopćenja vidljiva je u činjenici da »psihijatrijsko mišljenje čini mogućim kreiranje psihičko-etičkog dvojstva prekršaja«. ²² Foucault pokazuje da se mentalna bolest koristi u opravdanju ili kažnjavanju ljudskih moralnih ili etičkih principa čime postaje društvena matrica vladanja nad pojedincem. Krajnji smisao ovih Foucaultovih uvida o psihičko-etičkom dvojstvu vidljiva je u njegovoj argumentaciji o tautologijskome procesu koji funkcionira na način da kazneno djelo ili dijagnoza ludila pretpostavlja kriminalca ili luđaka, a ne obrnuto, odnosno da bi netko bio kriminalac ili luđak jer je prekršio kaznenu ili medicinsku normu, čime je vidljivo da normativni poredak pretpostavlja počinitelje te time opravdava discipliniranje i nadgledanje pojedinaca u društvu.

U *Nenormalnima* Foucault objedinjuje zaključak svojih ranijih radova i pokazuje ključnu postavku. Naime, tehnike normalizacije i moći normalizacije (*les pouvoirs de normalisation*) nisu samo učinak kombinacije medicinskog znanja (*Radanje klinike*) i kaznene moći (*Nadzirati i kažnjavati*) te njihova pretakanja jedne u drugu nego je riječ o zasebnom tipu moći odvojenom od medicinskog i kaznenog sustava koji je »kolonizirao i ponovno vratio medicinsko znanje i kaznenu moć širom modernog društva«. ²³ Riječ je dakako o moći normalizacije, odnosno o moći norme. Foucault u predavanju iz 15. siječnja 1975. (*Nenormalni*) pokazuje da medicinsko-pravno mišljenje ne počiva na razlici bolesnih i zdravih, što bi još bilo i na neki način opravdano zbog zaštite ostalih članova društva, nego na pogubnom autoritarizirajućem razlikovanju normalnog i nenormalog (*l'anormal*), spajajući tako strukturu koja kombinira pravne pojmove, poput delikvencije i recidivizma, s medicinskim, poput bolesti, te uspostavljajući društveni sustav novoga tipa moći normalizacije (*le pouvoir de normalisation*). Riječ je o moći koja se uspostavlja kao izdvojena, kao ona koja sebe proglašava autoritetom za nenormalne pojedince, odnosno medicinsko-sudbene moći (*le pouvoir médico-judiciaire*) koja se sada radije bavi nenormalnima negoli kriminalcima i bolesnima te kao takva postaje teorijski i politički problem.

17

Ibid.

18

Ibid.

19

Ibid., str. 20.

20

Ibid.

21

Michel Foucault, *Les anormaux*, Gallimard, Paris 1999., str. 75.

22

Ibid., str. 13.

23

Ibid., str. 20.

Foucault, međutim, preko razmatranja tijela i njegova kažnjavanja, odnosno mikrofizike moći koju nećemo ovdje razrađivati, u *Rađanju zatvora* pokazuje efekt samog kažnjavanja, a to je sama pojavnost odnosno vidljivost kaznenog postupka, njegova prisutnost u javnosti kada će tek u punini zadobiti funkciju normiranja društva, odnosno stvaranja obveza poželjnog ponašanja s obzirom na strah od sankcije. U postupcima mučenja i torture koje Foucault slikovito opisuje od 16. stoljeća naovamo, izdvajamo njegovo razmatranje ceremonije mučenja kojoj je, kako zaključuje, glavni lik narod »čija se stvarna i neposredna prisutnost zahtijeva radi njegova izvršenja«. ²⁴ Uloga je naroda (javnosti) u tom prizoru strave dvoznačna. Prva je ta da je pozvan kao gledatelj, pri čemu svjedoči javnim priznavanjima zločina. Ljudi ne moraju samo znati nego i vidjeti vlastitim očima zato što se moraju bojati i istodobno imati osjećaj da jamče za kaznu, odnosno da do određene mjere imaju udjela ²⁵ kao i da je sama javnost u ulozi suca. Narod, pokazuje Foucault, traži svoje pravo da sudjeluje u kažnjavanju, a suveren želi uključiti javnost u osvetu prijestupniku i to ne zato što bi kralj to morao, nego zato što se narod trudi priskočiti u pomoć kralju kada se on prihvaća osvete nad svojim neprijateljima, »čak i onda, i naročito tada kada ti neprijatelji potječu iz samog naroda«. ²⁶ Vrhunac ovakve kritike Foucault iznosi u kritici teorije društvenog ugovora, prije svega Rousseauove koju i navodi, ali zapravo Hobbesove koju, začudo, ne navodi iako zapravo na nju misli. Naime, on piše da je ova strategija legitimacije kažnjavanja »formulirana u općoj teoriji ugovora. Smatra se da je građanin sa zakonima društva, jednom zauvijek prihvatio i onaj po kojemu bi mogao biti kažnjen«. ²⁷ Foucault iznosi zanimljivu i paradoksalnu poziciju. Naime, zločinac se tada javlja kao pravno paradoksalno biće. Raskinuo je ugovor, pa je time neprijatelj cijelog društva jer se iz njega tim aktom povukao, ali, paradoksalno, sudjeluje u kažnjavanju koje se na njemu izvršava. Najveći je zločin, pokazuje Foucault, napad na cijelo društvo, a cijelo je društvo – podrazumijevajući i zločinca – prisutno i u najmanjoj kazni.

Na ovome mjestu na zanimljiv i nama presudan način Foucault pokazuje logiku funkcioniranja društvenog ugovora, odnosno poziciju onih koji pod njega ne potpadaju i koji se određuju nenormalnima, odnosno onima koji ne potpadaju pod normu, pa u konačnici i ludima. Iz same logike društvenog ugovora izdvajaju se dvije linije objektiviranja zločina i zločinca. S jedne strane, zločinac, koji je označen kao svačiji neprijatelj do čijeg je progona svima stalo, izlazi izvan okvira društvenog ugovora, čime Foucault pokazuje hipotezu ovoga rada jer takav se:

»... diskvalificira kao građanin, ²⁸ te iskrsava kao nosilac divljeg dijela prirode; prikazuje se kao zlikovac, čudovište, možda kao luđak, a uskoro i kao 'nenormalan'. Upravo će u tom svojstvu jednoga dana potpasti pod znanstveno objektiviranje, ali i pod liječenje koje je s time 'korelativno'.« ²⁹

S druge strane, pokazuje Foucault, kaznena vlast države propisuje neke taktike djelovanja s obzirom na sve potencijalne počinitelje krivičnog djela, a to su organizacija sprječavanja zločina, proračun interesa, puštanje u optjecaj znakova i predodžbi, uspostavljanje obzorja izvjesnosti i istine, prilagođavanje kazni sve sitnijim varijablama, što sve vodi objektiviranju zločina, i još važnije, zločinca. U obama slučajevima, zaključuje Foucault, vidi se kako u odnosu moći, koji stoji u pozadini primjene kazne, pristupa objektivni odnos kojim je obuhvaćen »ne smo zločin kao činjenica koju valja utvrditi prema zajedničkim normama, već i zločinac kao pojedinac što ga valja upoznati prema specifičnim kriterijima.« ³⁰

Rađanje zatvora kao prirodnog nastavka ovoga postupka za Foucaulta ima presudnu, iako pogrešnu, društveno-vladavinsku ulogu koja se sastoji od apriornog stava o ljudima koje se karakterizira nenormalnima prema utvrđenoj matrici društvenog znanja kao moći. To je vidljivo u Foucaultovoj argumentaciji da razvrstavanje zatvorenika i njihovih zločina ima ulogu individualizirajućeg znanja koje za svoje referentno mjesto – što je presudno – ne uzima počinjeni zločin, »već virtualnost opasnosti koje se skrivaju u nekom pojedincu i koje se očituju u njegovu svakodnevno promatranom vladanju«. ³¹ Smisao je u tome, pokazuje Foucault, da je funkcioniranje kaznene vlasti raspodijeljeno po čitavom društvenom prostoru i prisutno kao prizor, predstava, znak, govor kojima se djeluje kroz stalnu rekodifikaciju duha samih građana. Kaznena vlast, nastavlja Foucault, koja bi se prostirala kroz cijelu društvenu mrežu, djelovala bi na svakoj od njezinih točaka i, ono što je za našu tezu o društvenoj moći presudno, »naposljetku ne bi bila opažana kao vlast nekih pojedinaca nad ostalim pojedincima, već kao neposredno povratno djelovanje svih u pogledu svakoga«. ³² Ono što Foucault na istome mjestu zaključuje u ovome dijelu jest da se u kaznenu vlast uvodi zatvor samo kako bi na institucionalan način izražavao društvenu funkciju koja mu stoji u pozadini kao permanentna društvena moć nad pojedincem, kao zaodjenuta društvena moć u oblik prinudne ustanove. Riječ je upravo o našoj tezi o moći društva nad pojedincem, odnosno o tome »kako je prinudni, tjelesni, samotni, potajni model kaznene moći došao na mjesto predodžbenog, scenskog, označiteljskog, javnog, kolektivnog modela?«. ³³ Odgovor na ovo pitanje nalazi se u postupku kaznenog sustava koji kao vrhunac prisutnosti onog javnog kao vidljivog predstavlja Foucaultovo razmatranje sustava panoptizma.

Ovime smo vidjeli da je prekršitelj društvu tek od sekundarnog značaja jer ono što je krajnje paradoksalno i predstavlja perverznu opasnost jest to da društvu nije bitan istinski krivac nego onaj pojavni, predodžbeni, kojeg je

24

M. Foucault, *Nadzor i kazna*, str. 56.

25

Jacques Rancière će kao, u određenom smislu, Foucaultov učenik pokazati svu opasnost od politike shvaćene kao policija, upravo u zahtjevu za upisivanjem udjela svakog građanina u *logos* poretka i identifikaciju s njim. Usp. Jacques Rancière, *Nesuglasnost: filozofija i politika*, Fakultet političkih znanosti Zagreb, Zagreb 2015.

26

M. Foucault, *Nadzor i kazna*, str. 58.

27

Ibid., str. 90. Naime, u Hobbesovoj, a ne u Rousseauovoj, ugovornoj teoriji građani (podanici) jednokratno i nepovratno pristaju na sve buduće radnje suverena te Hobbes piše da je svatko pristao na sve radnje predstavnika kao da su njegove. Usp. Thomas Hobbes, *Levijatan*, str. 125. Za Rousseaua je ipak riječ o tome da je općenita volja, koja je nosivo društvenog ugovora, neprenosiva, ali i trajno obnovljiva, što znači da pojedinac može pristati na kaznu samo ako je dio tijela suverena koji je izriče. Njegova osoba, odnosno tijelo, neodvojivo je od njegove volje. Usp.

Jean-Jacques Rousseau, *Du contrat social ou principes du droit politique*, Adamant Media Corporation, Boston 2006.

28

U izvornome tekstu stoji *citoyen*, što u ovome slučaju mora biti prevedeno kao državljanin, a ne građanin bez obzira što se u Francuskoj državljanstvo zbog načela *jus soli* određuje kao *nationalité*, iz razloga što je riječ o isključenju iz političke zajednice – kod Hobbesa iz države, a kod Rousseaua iz tijela suverena (općenite volje *demosa*). Usp. M. Foucault, *Surveiller et Punir*, str. 104.

29

M. Foucault, *Nadzor i kazna*, str. 103.

30

Ibid.

31

Ibid., str. 129.

32

Ibid., str. 133.

33

Ibid., str. 134.

potrebno kazniti. Foucault to pokazuje na način da je »krivac tek jedna od meta kažnjavanja. Ono se nadasve odnosi na druge: na sve moguće krivce«. ³⁴ Panoptizam, odnosno panoptikon kao model ustanove, predstavlja tu sveviđecu totalitarizirajuću društvenu moć postavljenu u na taj način kreiranim ustanovama, bilo da je riječ o bolnicama, zatvorima ili školama (učionicama). Riječ je o tome da se uslijed panoptičke perspektive svaki pojedinac može izdvojeno nadgledati i disciplinirati i, još važnije, on postaje svjestan da je u svakome trenutku vidljiv. Foucault opisuje model panoptikona na primjeru kaznionice koja je koncipirana kružno s ćelijama koje su s obje strane otvorene kako bi se mogla promatrati silueta zatvorenika, a u sredini velikog sustava jest nadgledni toranj u kojem se prisutnost nadglednika najčešće ne vidi jer je toranj ispresijecan pregradama pod različitim kutovima koje lome svjetlost. Moć je nadglednika tim veća jer se njegova vidljivost ne može potvrditi, što je ujedno i metafora o normi koja funkcionira sama. Zatvorenik (ludak, osuđenik, radnik, učenik) nikad ne zna promatra li ga netko i baš zbog toga moć norme koja nadgleda, disciplinira i normalizira, postaje metaforičko i stvarno sredstvo apstraktne društvene moći nad pojedincem. Individualiziranjem i time izoliranjem, pojedinac postaje vidljiv, a najvidljiviji su oni ne-normalni (koji ne podliježu poretku norme). S njih je skinuta sjena koja ih je još prikrivala u starome zatvorskom sistemu sa samicama u kojima nema svjetla. Panoptikon, pokazuje Foucault, funkcionira tako da se kod zatočenika stvori svjesno i stalno stanje vidljivosti kojom se osigurava stalno funkcioniranje moći. Čuvar, metaforički gledano, ne mora više biti brojčan, ne mora ga uopće ni biti jer nadgleda »impersonalni nadglednik« – norma.

Smisao je takva sustava, koji razmatramo u tezi ovoga rada, a kako pokazuje Foucault, težnja »da zatočenici budu obuhvaćeni situacijom moći koje su sami nosioci«. ³⁵ Društvo načinjeno od pojedinaca samo za sebe traži sigurnost i na određen način, kao što je Foucault pokazao u tradiciji društvenog ugovora, samo od sebe pristaje na vlastito zatvaranje, nadgledanje, discipliniranje i normiranje. Smisao je panoptikona manje u osobi, a više u određenoj sporazumnoj raspodjeli tijela, površina, svjetlosti, pogleda. Tako ceremonije, rituali kroz koje su se očitovali vladarevi prerogativi moći postaju suvišni jer postoji mašinerija koja osigurava disimetričnost, neravnotežu i različitost, stoga je manje važno tko će moć izvršavati. Upravo je u tome i smisao Foucaultove analize, a time i naše teze jer, kako pokazuje, bilo koji pojedinac može pokrenuti stroj. Ako nema upravitelja, to može učiniti njegova obitelj, okolina, prijatelji, posjetitelji, pa čak i sluge. Što su ti anonimni i prolazni promatrači brojniji, to se za zatočenika povećavaju opasnost da bude iznenađen i nemirna svijest o tome da je promatran. Smisao panoptikona jest polivalentnost primjene jer on služi za kažnjavanje zatvorenika, liječenje bolesnika, čuvanje luđaka, poučavanje učenika ili tjeranje prosjeka i dokoličara na rad.

O politizaciji bolesti Foucault piše u *Rađanju klinike*, gdje sasvim izravno potvrđuje našu tezu u postavci da je prvi zadatak liječnika politički jer borba protiv bolesti mora početi ratom protiv lošeg upravljanja. Medicina više ne smije biti samo tehničko pitanje izlječenja, ona postupno dobiva političku ulogu, obuhvaća i spoznavanje *zdravog čovjeka*, odnosno *ne-bolesnog čovjeka* čime obuhvaća i *čovjeka uzora*. ³⁶

»U upravljanju ljudskom egzistencijom ona zauzima normativni položaj koji ju ovlašćuje ne samo za podjelu savjeta o urednome životu, nego i za diktat o fizičkim i moralnim odnosima individue i društva u kojem živi«. ³⁷

Foucault na istome mjestu pokazuje da se medicina do 19. stoljeća više odnosila na zdravlje, nego na normalnost, odnosno nije se oslanjala na analizu

»pravilnog« funkcioniranja organizma, dočim nakon 19. stoljeća medicina postaje analitika normalnosti, više negoli analitika zdravlja; oblikuje svoje pojmove i propisuje svoje intervencije. Riječ je o tome da su se znanosti o čovjeku kasnije temeljile na takvu medicinsko-biološkom pojmovlju i da su čovjeka sve više određivale s obzirom na njegovu patologiju prema načelu norme i normalnoga. Medicina sve više, možemo vidjeti s Foucaultovim uvidima, postaje politička, odnosno brine o zdravom društvu na način određenja patoloških stanja pojedinaca, temeljenih na obrascu sličnosti prema kojem je nenormalan nenormalnome sličan samim proglašenjem njegove nemogućnosti podvrgavanja pod normu. Medicina funkcionira prema načelu sličnosti na način da je dijagnoza nenormalnosti, bolesti ili ludila svuda ista bez obzira na razdaljinu u prostoru. Liječnik i bolesnik postaju nerazdvojan pojmovni par. Foucault pokazuje da je paradoksalna činjenica da je pacijent u odnosu na ono od čega boluje samo vanjska činjenica jer ga medicinsko istraživanje treba samo da bi ga stavilo u zgrade, nego je smisao u tome da se uspostavi sustav koji kroz bolest nadgleda društvenu strukturu.³⁸ Rekli bismo Kantovim rječnikom: bolesnik je samo predstava ili pojava bolesti i kao takav nije stvar po sebi, što znači samo to da je njegova funkcija u odnosu na bolest tek sekundarna. Bolesnik je bolest, kako piše Foucault, koja je stekla osobne crte, a zadaća je liječnika kroz bolest promatrati i druge osobine bolesnika, njegove društvene, političke i druge manifestacije bolesti. Bolest, nenormalnost i ludilo samo su povećalo kojim se promatra osoba u njezinu totalitetu. Riječ je o onome što Foucault naziva »dijalektikom patološke vrste« jer se od svakog opažanog elementa stvara zabilježen događaj što daje kliničkomu polju novu strukturu, »gdje je individua što se istražuje manje bolesna osoba, a više patološka činjenica beskrajno obnovljiva kod svih koji pate od slične bolesti«.³⁹

Medicina tako postaje službenica države u čemu se očituje njezino odstupanje od tehničkoga smisla zdravlja i uspostavljanje političkoga zdravlja, što Foucault oprimjeruje osnivanjem Kraljevskog društva za medicinu u Francuskoj, koje je, za razliku od fakulteta, pripadalo državi izravno predstavljajući modernu primjenu medicine u društveno-političke svrhe. Uloga Društva neprestano se proširivala i postala organ kontrole te točka centralizacije znanja.

»Društvo više nije sastavljeno samo od liječnika posvećenih istraživanju kolektivnih patoloških fenomena, ono je postalo službeni organ kolektivne svijesti patoloških fenomena, svijesti koja djeluje na dvije razine, onoj iskustva i na razini znanja, u međunarodnom kao i u nacionalnom prostoru.«⁴⁰

Postoji, zaključuje Foucault, usklađenost zahtjeva političke ideologije i zahtjeva medicinske tehnologije. Samo jednim pokretom liječnici i državnici su, ponekad sličnim rječnikom, zahtijevali ukidanje svega što može biti preprekom izgradnji tog novog prostora, jer »bolnice, koje mijenjaju specifične

34
Ibid., str. 110.

35
Ibid., str. 207.

36
Za razmatranje o psihoanalitici ljudi u okviru međuprostora između žudnji i automata, koja su uvelike utjecala na Foucaulta, usp. Gilles Deleuze, Félix Guatarri, *Kapitalizam i shizofrenija 1: Antiedip*, Sandorf i Mizantrop, Zagreb 2015., str. 6–22.

37
Michel Foucault, *The Birth of the Clinic. An Archeology of Medical Perception*, Tavistock Publications Limited, London 1973., str. 34.

38
Usp. ibid., str. 8.

39
Ibid., str. 117.

40
Ibid., str. 28.

zakone za upravljanje bolešću remete one, ne manje stroge, za definiranje odnosa vlasništva i bogatstva, siromaštva i rada«. Takvu strukturu Foucault opisuje u svojoj kapitalnoj studiji *Povijesti ludila u doba klasicizma* u kojoj pokazuje da su ustanove za liječenje imale zapravo političku funkciju. Od 17. do 19. stoljeća prevladavaju internati (*les maisons d'internement*) koje je vlast koristila da bi siromašne, nezaposlene, invalide, kažnjenike i bezumnike smjestila daleko od očiju ulica ukrašenih bogatstvom. Sami internati postaju vlast sa svim pravima suđenja, policije, trgovanja, kažnjavanja. Jasno je, pokazuje Foucault, da internati nisu bili medicinska institucija, nego neka vrst polusudskog entiteta. Oni nemaju veze s medicinskim ustanovama, oni su instancija poretka, monarhijskog i građanskog.⁴¹

Osim zatvora i klinike, Foucault sličnu disciplinirajuću strukturu normiranja pokazuje i na primjeru sustava škola, odnosno razreda u kojem se organizacijom prostora u nizove omogućilo prevladavanje tradicionalnog sustava u kojem je učitelj radio s jednim učenikom, a ostali su bili bez nadzora. Sada je dodjeljivanjem pojedinačnih mjesta (vezanost za mjesto) postao moguć nadzor nad svakim napose i istovremeni zajednički rad. Školski je prostor tako postao stroj za učenje, ali i za nadziranje, hijerarhiziranje, normaliziranje i nagrađivanje. Ukratko, predloženi postupak normaliziranja, kakav je Foucault detektirao, predstavlja uspostavu »normalnoga« poretka nasuprot kojeg stoje neprilagođeni i time »ne-normalni« pojedinci koji ne mogu ili ne žele ispuniti zadanu normu (pravilo) i time postaju defektni i devijantni dio društva koji je, uslijed disciplinirajuće individualnosti, lako izdvojiti te kazniti, tretirati ili liječiti, koristeći čak i dijagnozu ludila. Takva je funkcija uvijek korektivna, odnosno ona mora smanjiti odstupanja i približiti »devijacije« normi. Foucaultovim riječima:

»U radionici, u školi, u vojsci hara kazneni mikro-sustav koji se odnosi na vrijeme (zakašnjavanja, izostanci, zastoji u radu), na djelatnost (nepažnja, nemar, nedovoljno zalaganje), na ponašanje (nepriстойnost, neposluh), na način govora (brbljanje, neuljudnost), na tijelo (neispravno držanje, neprikladne kretnje, nečistoća), na spolnost (bezočnost, nedoličnost). (...) Ono što potpada pod kazneni disciplinski sustav jest nepoštivanje pravila, sve ono što pravilu ne odgovara, sve što se od njega udaljuje, sva odstupanja.«⁴²

Osobita je pogreška, pokazuje Foucault, dovoditi u vezu zdravlje i moralnost, odnosno bolest i nemoral. Pretpostavljalo se da jedino tjelesno i duševno zdrav može biti osobno moralan i društveno etičan. Tako je medicina bila u službi političko-društvene paradigme, što je bilo pogrešno. Moralna norma ne ovisi o medicinskoj kvalifikaciji ludila ili normalnosti. Na zanimljiv način Foucault temelji normalnost izjednačujući ga s razumom u epohi prosvjetiteljstva.⁴³ Prisustvo razuma (metafore za zdravu civilizaciju i kulturu) s jedne i imaginacije, iluzije, sanjarenja (metafore bolesti i ludila) s druge strane, Foucault pokazuje na tragu Descartesovih *Meditacija* kada razum korigira san posredstvom buđenja. Riječ je o buđenju usnuloga. Medicina mora luđaka dovesti do buđenja. Ono što Descartes otkriva o svijesti koja se nikad ne odvajati od sebe (jer je sanjani predmet već viđen u zbiljnosti) i ne da se prepoloviti – to medicina nameće izvana, u razdvajanju liječnika i bolesti.

»Liječnik iznova stvara trenutak Cogita u odnosu na vrijeme snivanja, iluziju i ludilo. Sasvim izvanjski Cogito stran samome mišljenju koji mu se može samo nametnuti u obliku nasrtaja.«⁴⁴

Ovo buđenje, u doba klasicizma, bit će upućeno na podsjećanje na moralni zakon, odnosno zakon kao najvišu pravnu i društvenu normu zapadnih poređaka. Tako se mogu prizvati razumu i zakonu oni koji su ga izgubili uslijed pogrešnih načela filozofije morala, pod uvjetom da pristanu na poredak ispi-

tivanja valjanosti toga koja dobra treba pretpostaviti drugima. Liječnik (*homo medicus*) više ne treba djelovati kao razbuđivač, nego kao moralizator, a buđenje u istini više nema zadaću iscjeljivanja, već samo poslušnosti i slijepog podčinjavanja normi.

2.1. Društvo norme

Kroz disciplinirajuću se moć panoptikona koji izolira i individualizira da bi uočio devijacije i odstupanja, »javlja i moć Norme. Novi zakon suvremenoga društva«. ⁴⁵ Društvo norme, pokazuje Foucault, javlja se od 18. stoljeća te se pridružuje ostalim oblicima moći primoravajući ih na nova razgraničenja (moći zakona, moći riječi i teksta, moći tradicije). Normalno se, nastavlja Foucault, u nastavi uspostavlja kao načelo prinude zajedno s uvođenjem standardiziranoga odgoja i s osnivanjem redovnih škola. Norma se uspostavlja u organiziranju liječničkog tijela zahvaljujući kojem će državni bolnički okvir profunkcionirati kroz opće zdravstvene norme. Poput nadgledanja i zajedno s njim, normiranje postaje jednim od velikih oruđa moći krajem klasičnog doba na način da se na mjesto oznaka koje su pokazivale status, povlastice, pripadnost, sve više pridodaje skup stupnjeva normalnosti, a oni su pak znakovi pripadanja homogenom društvenom tijelu te u sebi samima nose ulogu klasifikacije, hijerarhiziranja i raspoređivanja ranga. U određenom smislu, zaključuje Foucault,

»... normalizacijska moć prisiljava na homogenost, ali i individualizira, dopuštajući da se odstupanja izmjere, razine utvrde, specijalnosti odrede, a razlike učine korisnima tako što će se jedne drugima prilagoditi«. ⁴⁶

Smisao je normiranja koji Foucault prikazuje smisao »normaliziranja« društva, odnosno svakog pojedinca u njemu i on se ne može svesti na ideju pravnog poretka norme kako je to vidljivo kod Kelsena. ⁴⁷ Riječ je o znatno suptilnijem i dubljem smislu vladanja nad pojedincima idejom prisutnosti norme na način da pojedinci sami sebe normiraju, potaknuti zakonima, disciplinom i sankcijama – riječju kaznenim sustavom. ⁴⁸ Presudno je imati na umu da nije riječ o određenom kaznenom sustavu, nego o njegovoj transvremenskoj ideji kao permanentnome odnosu normalizirajuće moći nad pojedincima, odnosno kako Foucault piše:

»Neprekidni kazneni sustav, koji prolazi svim točkama i nadzire sve razine disciplinskih ustanova, uspoređuje, razvrstava, hijerarhizira, homogenizira, isključuje. Jednom riječju, normalizira.« ⁴⁹

41
Michel Foucault, *Historie de la folie à l'âge classique*, Galimard, Paris 1972., str. 83.

42
M. Foucault, *Nadzor i kazna*, str. 184

43
O diktatu razuma usp. Michel Foucault, *Qu'est-ce que les Lumières?*, Galimard, Paris 2001. [prošireno izdanje Bréal 2004.], str. 51.

44
M. Foucault, *Historie de la folie à l'âge classique*, str. 348.

45
M. Foucault, *Surveiller et Punir*, str. 186.

46
M. Foucault, *Nadzor i kazna*, str. 190.

47
Usp. Hans Kelsen, *Pure Theory of Law*, Union, New Jersey 2002., str. 4.

48
Usp. kapitalnu studiju Krešimira Petkovića o odnosu Foucaultovih teorijskih uvida i primjera prakse kaznenog sustava i nasilja u Hrvatskoj, Krešimir Petković, *Država i zločin*, Disput, Zagreb 2013., osobito 2. poglavlje I. dijela.

49
M. Foucault, *Surveiller et Punir*, str. 186.

Disciplinirajuća se moć ogleda, s Foucaultom možemo vidjeti, u očekivanom i predmnijevanom ponašanju pojedinaca s obzirom na već uspostavljene obrasce koji simboliziraju normalnost (normu). Samu bit procesa normalizacije ljudi Foucault pokazuje presjekom povijesnog razvoja zahtjeva za discipliniranjem, odnosno normaliziranjem:

»Upravo su prema prvim primjerima, u svakom slučaju, u našoj civilizaciji usmjereni svi individualizacijski mehanizmi; pa kada hoćemo individualizirati zdravu, normalnu i pred zakonom čistu odraslu osobu, to uvijek činimo tako da od nje tražimo da pokaže što još ima od djeteta u sebi, koje prikriveno ludilo nosi u sebi, koji je velik zločin zapravo htjela počinuti.«⁵⁰

Na ovaj se način pojedinac individualizacijom lakše marginalizira i nadzire i njegovo ponašanje postaje predvidivim bez obzira na to što se ne radi o eventualnom počinocu nekog djela ili luđaku koji je poguban po društvo, nego upravo u obrascu koji se uspostavlja kako bi se po njega podveli svaki budući očekivani počinoci zločina protiv norme. Primjer bolesti kuge i gube koji Foucault navodi u potpunosti oslikava društvenu izolaciju pojedinaca koja se kao norma uspostavlja prema svakom potencijalnom izopćeniku te ona postaje obrazac političke i društvene izolacije. Bolest je kao nered, strah i smrt bitna jer postaje uvjet svojoj suprotnosti, odnosno redu (normi), sigurnosti i životu. Ona time postaje legitimacijsko načelo države, njezina jamstva sigurnosti i zdravlja, i sve dok država postoji, postoji potreba za normiranjem i normaliziranjem. Pod pošastima kuge i gube, piše Foucault, stvorio se »politički san o kugi« koji je suprotan neredu (nenormalnosti). On je značio negaciju zajedničkih svečanosti, razuzdanosti i uvođenje strogih podjela, zadiranje propisa do u najmanje pojedinosti i to posredstvom potpune hijerarhije koja osigurava kapilarno funkcioniranje vlasti. Svako dobiva svoje mjesto, svoje ime, i svoju bolest.

»Kugi, kao istodobno stvarnom i imaginarnom obliku nereda, medicinski je i politički korelativ disciplina. Iza disciplinskih se razredbi očitava napast 'zaraza', kuge, pobuna, zločina, skitništva, dezerterstva, ljudi koji se pojavljuju i nestaju, žive i umiru u neredu.«⁵¹

Foucault pokazuje kako je istina da je kuga potaknula rituale isključivanja, degradiranja i marginaliziranja, no kuga je u svojoj biti potakla disciplinske sheme, razdvajanja, individualizacijske raspodjele, nadgledanja i nadzora. Međutim, Foucault razdvaja učinke kuge i gube kako bi pokazao disciplinirajuću moć jer gubom se stvaraju »obilježeni«, a kugom »raspoređeni«. Guba i gubavčevo izgnanstvo te kuga i njezino zaustavljanje nemaju isti politički san. Jedan je san o čistoj zajednici (guba), a drugi je san o disciplinarnom društvu (kuga). Oba, međutim, bilo da je riječ o paradigmi isključenja (guba) ili onoj discipliniranja (kuga), predstavljaju moć nad ljudima i nadziranje njihovih odnosa. Grad zahvaćen kugom, posve prožet hijerarhijom, nadgledanjem, pogledom, zapisivanjem, koji pogađa sva individualna tijela, idealni je grad u kojem se može vladati. Riječ je o disciplinskoj moći za koju Foucault pokazuje da se pojavljuje od 19. stoljeća. U takvu disciplinskom sustavu pantoptizma, bilo da je riječ o psihijatrijskoj bolnici, kaznionici, popravilištu ili odgojnoj ustanovi, sve instancije nadzora funkcioniraju na dvostruk način: s obzirom na binarnu diobu i obilježavanje (luđak–ne-luđak, opasan–bezopasan, normalan–ne-normalan), kakvu obilježava obrazac gube, te s obzirom na prinudu i raspoređivanje (tko netko jest, gdje mora biti, čime se karakterizira, kako se prepoznaje, kako da se nadgleda), kakvu obilježava obrazac kuge.

Time Foucault pokazuje našu tezu, demonstrirajući da je zahtjev za »zdravim društvom« kao društvom normalnih (suprotno abnormalnima), onih koji trebaju činiti samu kulturu društva, omogućio politički, odnosno društveni me-

hanizam disciplinirajuće moći kojom je svaki pojedinac u svakom trenutku obuhvaćen. Na odlučujući način, koji ćemo u suvremenome diskursu pokazati u Lützovoj analizi, to Foucaultovim riječima znači:

»Stalnom su diobom na normalno i abnormalno, kojoj je podložan svaki pojedinac, sve do nas popraćeni, i to uz njihovu primjenu na posve drugačije predmete, binarno obilježavanje i izgnanstvo gubavčevu; zahvaljujući postojanju cijelog skupa tehnika i ustanova koje ispravljaju abnormalne, funkcioniraju disciplinske razredbe koje je prizivao strah od kuge. Svi mehanizmi moći koji se još i u naše vrijeme raspoređuju oko abnormalnoga, da ga obilježe, kao i da ga modificiraju, ulaze u sastav tih dvaju oblika iz kojih izdaleka proistječu.«⁵²

Zatvaranje, pritvaranje, izoliranje i discipliniranje pod utjecajem sustava razvijenog bolestima bit će konačno iskorišteno marginaliziranje čitavih društvenih skupina koje će se dijeliti na normalne (uklopive u poredak norme) i ne-normalne, koji će dobiti intenzivniji kvalifikativ ludih. Čitav sustav sudstva (krivične prakse) i zatvora (kaznene prakse) pokazat će ovaj pervertirani sustav kvalificiranja ludila svime onim što je samo ne-normalno, odnosno ne da se svesti pod normu. Primjera radi Foucault pokazuje kako je čitav krivično-kazneni sustav zapravo briga da kazna bude ispravljanje, terapijski postupak, normalizacija, odnosno »dioba samog čina suđenja između raznih instancija koje bi trebalo da odmjere, procijene pojedince, postave im dijagnozu, izliječe ih i preobraze«.⁵³ Mogli bismo reći da se »ne-normalne« ponovno »normalizira«, odnosno vraća pod poredak norme.

Da tomu nije tako, odnosno da kazneno-krivični sustav zapravo proizvodi suprotan učinak te da ne-normalne zapravo sam proizvodi, pokazao je Foucault na sad već zastarjelim, ali indikativnim istraživanjima kaznenog sustava u Francuskoj koje je pokazalo da kazna izaziva krivično djelo u povratu. Nakon što netko izađe iz zatvora, vjerojatnost da će se u njega vratiti veća je nego prije njegova dolaska u zatvor. Prema tome, zaključuje Foucault, umjesto da iz zatvora izlaze popravljani pojedinci, stvaraju se opasni prijestupnici. Da se liječe pogrešni jer su pravi problem normalni ljudi, pokazujemo s Lützovim istraživanjem koje se nastavlja na Foucaultove zaključke te produbljuje našu hipotezu.

3. Lützova suvremena analiza normalnosti i nenormalnosti

Prije razmatranja Lützove analize trebali bismo se zapitati kako to da nikad društvo nije nenormalno, nego samo pojedinac? Knjiga Manfreda Lütza *Ludilo: liječimo pogrešne – pravi problem su normalni ljudi*, u nas objavljene 2011. (u Njemačkoj 2009.), koja je kombinacija uvida iz znanstvene i stručne prakse s popularnim sklonostima, za nas nije bitna zbog psihologijske ili psihijatrijske analize kojima se i sam Foucault bavio, nego u najvećoj mjeri zbog suvremenog analiziranja nenormalnosti, normalnosti i ludila koje autor prikazuje u sasvim obrnutoj perspektivi, onakvoj kakvu je nagovijestio Foucault prije pedesetak godina. Time se u prikazu njegove knjige ograničavamo na prvih nekoliko poglavlja značajnih za našu tezu koja pokazuje opasnost od normalnoga društva utemeljenoga na nekritičkom poštivanju norme. Valja najprije istaknuti da se Lützovo istraživanje normalnosti i nenormalnosti nastavlja na Foucaultovu analizu progona, marginalizacije, isključenja, opće

50
M. Foucault, *Nadzor i kazna*, str. 199.

51
Ibid., str. 204.

52
Ibid., str. 205.

53
Ibid., str. 233.

poruge i progona nepoželjnih članova društva. On, poput Foucaulta, datira takve događaje u revolucionarnu Francusku, odnosno u 1793., te poput njega pokazuje da je psihijatrijsko (medicinsko) tretiranje bolesnika sustavno započelo u 19. stoljeću. Klinike su izmještene iz gradova, što je dovelo do pucanja ionako krhkih kontakata tih ljudi te su se javili psihički poremećaji izazvani samim liječenjem.

»U ustanovama su tako, doduše, zaštitili psihičke bolesnike od zanemarivanja, ali time su istodobno stvorili nove probleme.«⁵⁴

Drugim riječima, dogodilo se isto ono što Foucault pokazuje ne samo na primjeru klinike nego i na primjeru zatvora i popravnih domova, no analize obaju autora mogu se spojiti u jednu rečenicu:

»... nazivanje nekoga bolesnim ili zdravim u velikoj mjeri ovisi o društvenim konvencijama.«⁵⁵

Lütz pokazuje da smo danas manje tolerantni nego nekada jer smo skloniji nekoga i nešto proglasiti bolesnim. U referiranju na Huizinginu knjigu *Jesen srednjeg vijeka*, Lütz u opisima šarenila 15. stoljeća i raznoraznih neobičnih ljudi pokazuje širinu koju je pokrivala normalnost. Lützovim motom knjige »čuvajte se normalnih« pokazat ćemo opasnost društvenog diskursa o normalnosti, nenormalnosti i ludilu, dakako ne ulazeći u psihologijsku terminologiju, nego na Foucaultovu tragu pronaći upozorenje da današnji svijet, kojem više opasnost nisu ljudi ili nenormalni nego, paradoksalno, normalni.

Zaključujući da se opasnost krije u normalnima, Lütz pokazuje kako možemo uvidjeti da

»... psihički bolesnici čine manje zlodjela od normalnih ljudi. Moj zaključak: 'Čuvajte se normalnih'!«⁵⁶

Normalni, nastavlja, zbog svog načina života, koji simbolizira dosadno podvrgavanje normi, postaju oni koji se osvećuju, pokreću ratove, upuštaju se u ubojstva, razbojstva i prijevare. Uvodi dvije kategorije: »posve normalno ludilo« i »suludo normalna osoba«.

3.1. Posve normalno ludilo

U javnosti se, piše Lütz, često govori o slučajevima posve normalnog ludila. Time se ne misli na psihičke bolesti, nego na razne neobične pojave o kojima neprekidno izvješćuju masovni mediji. Posljedice toga posve normalnog ludila su, zaključuje, daleko katastrofalnije od bezazlenih nebuloza shizofrenika iz susjedstva. To svakodnevno, neskriveno ludilo neosporno dokazuje uznemirujuću tezu knjige, a ona je da su naš problem normalni ljudi. Na način na koji je Foucault razmatrao nenormalnost i ludilo u političkoj svrsi, odnosno u državnom sustavu disciplinarnih moći nadziranja i vladanja, Lütz započinje sa zanimljivim primjerom Hitlera i postavlja pitanje je li on bio lud? Taj masovni ubojica, pokazuje, jest pokrenuo svjetski rat s genocidnim posljedicama, ali to nipošto nije znak bolesti. Naime, koliko je poznato, samo je jedan psihijatar, i to Karl Willmanns (kasnije predstojnik Katedre za psihologiju u Heidelbergu), vidio Hitlera izbliza, no nijedan nije tvrdio da je on neurazumljiv. On je bio čudovišna pojava i njegova mržnja, agresivnost i destruktivnost nisu imale granica, ali lud nije bio jer bi to značilo da bi se sve spriječilo njegovim podvrgavanjem medicinskega tretmanu. Lütz drži presudnim za sve ono što je Hitler počinio upravo normalnost.

»Hitler je bio normalan, zastrašujuće normalan. Bio je toliko normalan da je čak posjedovao iznimnu sposobnost uspostavljanja kontakta s normalnima: znao je reći točno ono što su oni željeli čuti, što im se sviđalo.«⁵⁷

Lütz navodi zaključke Hitlerova biografa Joachima Festa, prema kojem je veličina povijesne ličnosti u tome u kolikoj je mjeri uspjela spojiti razmišljanja i osjećaje svoga vremena. U tom se smislu Hitlera može odrediti povijesnom veličinom. Činjenica da je morao izvanredno komunicirati s masama da bi ih populističkom retorikom uspješno privukao na svoju stranu, fiksirao ih uz sebe i iskoristio za vlastite ciljeve, zahtijevalo je iznimnu psihičku stabilnost i prema njegovoj tvrdnji Hitler nije bio bolestan, bio je normalan. Ratove ionako ne vode psihički bolesnici jer oni iziskuju preveliku i dugotrajnu usredotočenost na cilj. Slično pokazuje i na primjeru Staljina. Naime, nekoga tko divlja pod naletima svoje paranoje, mnogi bi brzo napustili i otkazali poslušnost. Među milijunima žrtava Staljinova posve normalnog ludila zacijelo je bilo i onih koji su doista mogli ugroziti njegovu vlast. Osim toga, nastavlja Lütz pokazujući svu banalnost normalnosti, preživjeli Staljinovi protivnici nakon svih su masovnih ubojstava zacijelo vrlo dobro razmislili jesu li uistinu spremni riskirati svoj život.

»Nema nikakvih indikacija da je Josif Staljin mogao biti psihički bolestan. Upravo suprotno: njegova mu je robusna zločinačka učinkovitost osigurala vlast.«⁵⁸

Dakako, ovaj Lützov psihologijski pristup treba uzeti vrlo ograničeno: on ne ide tragom filozofskih i politoloških analiza totalitarizma koje na sistemski način prilaze fenomenu, onako kako je to činila Hannah Arendt, jer je pristanak ljudi na takve režime bio u velikoj mjeri uzrokovan strahom (terorom) kao glavnom karakteristikom režima. No s druge strane ne treba uzeti ovaj Lützov zaključak kao odviše jednostran i senzacionalistički⁵⁹ jer slično, samo ne iz psihologijske nego filozofske perspektive, pokazuje i najznačajnija analitičarka totalitarizma Hannah Arendt koja u svojim studijama i izvještajima dokazuje svu zastrašujuću normalnost Hitlerova i Staljinova totalitarizma u kojima je zlo bilo toliko banalno da je bilo potpuno normalno; ono je postalo dio očekivanoga normativnog sistema. Za Arendt, Hitler se obraćao upravo normalnima, a suđenje Eichmannu pokazat će svu normalnost osuđenoga koji se pozivao upravo na normu, odnosno pozitivno-pravni poredak na kojem leži odgovornost, referirajući se u sudnici čak i na Kanta. Sam Eichmann, pokazala je Arendt, u sudnici je pokazao neočekivanu, zapanjujuću normalnost.⁶⁰ Ovdje moramo upozoriti da problem totalitarizma nipošto nisu Hitler ili Staljin koji i mogu biti potpuni luđaci, nego masa normalnih ljudi na čijim su temeljima ovi politički poretci počivali. U izopačenome i izokrenutome poretku totalitarizma ljudi su Židove, Rome, Slavene, Nijemce s neizlječi-

54
Manfred Lütz, *Ludilo: liječimo pogrešne – pravi problem su normalni ljudi*, Znanje, Zagreb 2011., str. 43.

55
Ibid., str. 42.

56
Ibid., str. 10.

57
Ibid., str. 14.

58
Ibid.

59
U studiji Lütz prema istom obrascu navodi i primjere Kim Il Sunga, Mao Zedonga, Sadama Huseina te Osamu bin Ladena kao osobe posve normalnog ludila.

60
Usp. Hannah Arendt, *Izvori totalitarizma*, Disput, Zagreb 2015., te Hannah Arendt, »The Accused«, u: Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, The Viking Press, New York 1963., str. 21–36.

vim bolestima i druge grupacije sasvim »normalno« doživljavali neprijateljima i bilo im je sasvim »normalno« prokazivati rodbinu, prijatelje, susjede ili kolege i pristajati na njihovo deportiranje. Smisao je u tome da to nije bilo nenormalno ili neočekivano ponašanje, nego upravo suprotno, normalno i očekivano. Međutim, tomu ne treba tražiti uzrok u psihološkim faktorima, nego u naravi panoptičkog totalitarnog režima i njegovoj težnji za totaliziranjem i dominacijom uz pomoć moći discipliniranja i nadgledanja, kada svaki ideološki proglašen devijantni član društva postaje neprijatelj norme (nenormalan, bolestan, neuračunljiv lud), odnosno političkog i društvenog poretka, upravo onako kako smo pokazali Foucaultom.

Korak prema dubljoj analizi društva i humaniteta Lütz čini kritikom neuroznanstvenih paradigmi koje služe za odsustvo odgovornosti za nemoralne ili neetične postupke, čime se poklapa s Arendtinom analizom odgovornosti. Pokazuje kako su nas neurolozi i drugi istraživači mozga pokušali uvjeriti da ne snosimo odgovornost za te sramotne mračne strane posve normalnog ludila. Kritizira neurologe, poput Gerharda Rotha i s njim gotovo 300 godina tradicije mišljenja da ljudski mozak funkcionira samostalno te da prijestupnike treba uputiti u odgojnu ustanovu jer nije naša krivnja nego krivnja našeg mozga. Kao da je riječ o tome da naše moralne zasade ne mogu ništa protiv neurotransmitera u mozgu. Takve su teorije privlačne, smatra Lütz,

»... zato što nas oslobađaju odgovornosti! Oslobađaju nas, normalne ljude, od sve neugodnije potpune odgovornosti za djela posve normalnog ludila koja činimo svaki dan.«⁶¹

Nismo tako mi odgovorni za sve one ratove, za masovnu glad, za izrabljivanje čovjeka i prirode, nego uvijek tražimo izvanjskog krivca, a sebe mičemo iz jednadžbe. Nas u načelu uopće nema i u svakom slučaju nismo krivi ni za što. Tako smo se, pokazuje Lütz, pod okriljem znanosti našli s onu stranu dobra i zla gdje se dobro osjećamo, sve dok se i mi sami neizlječivo ne razbolimo pa shvatimo da se to neće svidjeti neurotransmiterima drugih ljudi. Odlučujući je za našu tezu o opasnosti od društva normalnih Lützov zaključak kako se normalno ludilo danas više ne javlja u pojavama poput Hitlera, Staljina ili Mao Zedonga jer »u međuvremenu je prodrlo čak i u beskrvne teorije, odakle se njegov podmukli otrov širi na cijelo društvo.«⁶²

3.2. *Suludo normalna osoba*

Međutim, Lützova analiza sasvim normalnih članova društva kao suludo normalnih osoba u potpunosti se približava opasnostima viđenima u totalitarizmu te onima analiziranim u Foucaultovu političkom diskursu o ludilu i nenormalnosti nekad, a prijete više no ikad društvu današnjice. Ovdje se pokazuje stupanj razmjera prijetnje normalnih ljudi društvenomu sustavu. Opasnost je upravo u suludo normalnim osobama, a to su one bezlične blijede pojave kojih se uopće ne možemo sjetiti, iako smo u vlaku satima sjedili nasuprot njih. To su, pokazuje Lütz, oni neugledni članovi našeg normalnog društva kojima je krilatica »ne isticati se«, oni žive tako da ne budu upadljivi (prosječni, pomalo štreberi u djetinjstvu, na poslu prosječni uredski činovnici, u odijevanju uredni s nikakvim odstupanjima, pomalo kritični, ali ne previše itd.). Takvi bi, zaključuje psiholog, na psihološkim ispitivanjima postigli normalan rezultat. Smisao nije vrijeđanje takvih prosječno normalnih ljudi, kako nadalje on piše, nego uvid u to da su oni potka našeg društva.

»Preduvjet su bilo kakvog reda u cestovnom prometu. Radost su svih statističara, koji ništa ne mrze više od ljudi koji odskakuju od statistike. Suludo normalni su okvir koji omogućuje iznimnima da se doista i osjećaju iznimno.«⁶³

Ovaj ničeanski citat⁶⁴ za Lütza predstavlja preduvjet razmatranju da je problem sa suludo normalnim ljudima u tome da oni ne vole druge. Mrze sve šarene, upadljive, glasne. Ljuti ih što su posvuda prisutni ti anarhisti koji ne poštuju nikakva pravila, koji se nepropisno parkiraju, voze iznad dopuštene brzine. Normalnima nikada ne bi palo na pamet s takvima razgovarati, no kad se prelije čaša iz njih izlazi bijes i agresivnost. Takvu opasnost od suludo normalnih Lütz, kao i Foucault, vidi u javnosti, odnosno društvenom i političkom diskursu. Nekad, kako je opisivao Foucault, društvo se s pojedincima obračunavalo isključivanjem, marginalizacijom, fizičkom dislokacijom (zator, klinika, popravna ustanova), no danas se to čini novim oblikom javnog srama – medijima. Nekadašnji stup srama danas se smatra povredom ljudskog dostojanstva, ali se zanemaruje činjenica da nekoga zbog kakve krive izjave mediji izlažu podsmjehu i prijeziru, a teret sa svog dostojanstva gotovo da se i ne može skinuti. Nekad se na stupu srama stajalo nekoliko sati i na određenome mjestu, uviđa Lütz, a danas preko elektroničkih medija javno diskreditiranje ima globalno i praktički neograničeno trajanje. Žrtve »političke korektnosti« danas nemaju sud pravde na koji bi se žalili, nečije ime trajno je dio internetskih stranica, foruma i grupa bez obzira na to je li dotični učinio ono za što ga se tereti ili osuđuje. Događa se to da:

»... svi suludo normalni neumorno ustraju na tome da svi, ali baš svi, govore ono što svi govore. Dakle, da govore normalno. A o tome što je normalno odlučuju oni sami, suludo normalni. Stoga nije ni čudo da sve što odskače od norme ti ljudi doživljavaju kao pravi skandal.«⁶⁵

Opasnost takva poretka nalazi se u latentnoj i prikrivenoj agresivnosti jer protiv onih, pokazuje Lütz, koji od norme odskaču prema gore neugledni se mali čovjek ne usuđuje pobuniti, pa se tako sav njegov neiživljeni bijes prema onima gore pretvara u agresiju protiv onih dolje. Upravo su suludo normalni ti koji spuštaju glavu pred onima gore, a gaze one prema dolje. Takve, suludo normalne osobe koje opisuje Lütz kao nosioce suvremenoga društva, Adorno je još 1950-ih definirao autoritarnim ličnostima ili submisivnim osobnostima svojom poznatom metaforom o vozaču bicikla koji ima pognutu glavu da bi snažnije upirao u pedale koje su ispod njega.⁶⁶ Istraživanje provedeno 1961. o autoritarnim ličnostima pokazalo je upravo ovo što njemački psiholog razmatra, odnosno da su one sebe vidjele kao one čije se vrijednosti podudaraju s općeprihvaćenim, dominantnim vrijednostima društva. Oni su tzv. moralna ili tiha većina.⁶⁷ Lütz upravo pokazuje kako oni čitavo društvo održavaju na životu jer svojim porezima plaćaju sve te svojom poslušnošću jamče sigurnost i blagostanje ljudi. Stoga se, kako zamjećuje, obrušavaju na strance, invalide, posrnule članove društva i sve one koji ne potpadaju pod »normalno« (društvenom normom) određeno društvo. Oni to ne čine neoprezno i nepro-

61 M. Lütz, *Ludilo: liječimo pogrešne – pravi problem su normalni ljudi*, str. 16.

62 Ibid., str. 17.

63 Ibid., str. 18.

64 O tome da su ljudi reda (poretka) preduvjet nadčovjeku kao njegova suprotnost kao što je i norma preduvjet kontingenciji, usp. Friedrich Nietzsche, *Ljudsko, odviše ljudsko*, De-metra, Zagreb 2012.

65 M. Lütz, *Ludilo: liječimo pogrešne – pravi problem su normalni ljudi*, str. 20.

66 Usp. Theodor Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel Levinson, Nevitt Sanford, *The Authoritarian Personality*, Norton, New York 1950.

67 Usp. Bob Altemeyer, *The Other Authoritarian Personality*, u: John T. Jost, Jim Sidanius (ur.), *Political Psychology*, Psychology Press, New York 2004., str. 85–123.

mišljeno, nego svoje stavove iznose samo onda kada se uvjere da se nalaze u društvu »normalnih« sugovornika, odnosno

»... u ugodnoj atmosferi jednako normalnih izreći će sva svoja normalna razmišljanja: da bi se stranci trebali lijepo vratiti odakle su i došli, da su posrnuli na kraju krajeva sami krivi za to što im se dogodilo.«⁶⁸

Ono što je presudno za našu argumentaciju iz uvoda o društvu, koje je totalitarizirajuće i tiranizirajuće jer je nosilac paradigme »normalnosti«, vidljivo je u Lützovim zaključcima identičnima s onim Foucaultovim o procesu rađanja klinike i uspostavljanja medikalizirajućeg društva. Naime, on pokazuje da je dobro liječiti bolesti sve dok su one tehničke naravi i kao takve prepuštene medicini, kako je demonstrirao i Foucault, no kada se od profesionalnog medicinskog gledišta stvori svjetonazor, liječničko naklapanje počinje izražavati prijezir prema čovjeku, a taj se mentalitet širi diljem svijeta. Lütz podsjeća, primjerujući opasnost koju je još Foucault vidio u društvu koje se gradi na medicinske (znanstvenome) znanju kao društveno normalizirajućem, kako je nobelovac Watson, koji je zajedno s Crickom otkrio dvostruku zavojnicu DNK, najozbiljnije predlagao da se ljudima s nižom inteligencijom nametnu viši porezi ako imaju djecu da ne bi opterećivali društvo. Oni nisu bili ni bolesni ni ludi, nego se samo nisu uklapali u poželjniju normu. Poželjno »normalni« proglasili su ih nenormalnima. Mnogo kasnije, kada je Watson izjavio da crna rasa posjeduje nižu inteligenciju, oglasila se politička korektnost što je vidljivo da se više ne koristi pojam rasa, odnosno valja se drukčije izraziti.

Primjer o društvu normalnih i opasnosti koje od njega dolaze Lütz pokazuje na primjeru francuskog filma s početka 1970-ih koji u punini oslikava društvo suludo normalnih, društvo koje je, kako smo naznačili u uvodu, totalitarno. Naime, demantira uvjerenje da je većina Francuza pružala otpor Hitleru i njegovu vazalu Pétainu jer je na snimci maršal pred kojim su krajem 1944. ulice i trgovi Pariza prepuni građana koji mu kliču i podržavaju njegovu vlast, a samo četiri mjeseca kasnije tih istih dva milijuna ljudi kliče generalu De Gaulleu. Komentar je filma bio: Pariz je u to vrijeme imao dva milijuna stanovnika i oba su puta morali klicati isti ljudi – normalni. Uklopljeni u društvenu masu koja dokida pojedinca, suludo normalni koji čine masu rado plješču s odobravanjem i kliču Hitleru, Staljinu, Mao Zedongu ili Kim Il Sungu.

»Tada prestaju biti sivi: postaju smeđi, crveni ili poprimaju neku drugu boju. Bitno je samo da ostanu jednobojni. A onda tisuće njih suludo normalnih formira vojničke redove pred nekim ogavnim predstavnikom posve normalnog ludila i osjeća se dobro u svojoj koži. Sad mogu izraziti svoj prijezir prema svima onima koji su inače prezirali mediokritete. Sad će oni na svojoj koži osjetiti da mediokriteta ima itekako puno i da imaju moć nad svim tim devijantnim šarenim pticama. Kroz masu suludo normalnih prolazi uzdah olakšanja, a njihova normalnost postaje militantna.«⁶⁹

Ovo razmatranje Lützovih suvremenih uvida završavamo njegovim pojmom normopata, kojim on određuje radikalno suludo normalne osobe kao prijatnju i opasnost današnjeg društva jer je riječ o sasvim svakodnevnim, prihvaćenim i ničim sumnjivim fenomenima današnjih društava. Naime, riječ je o ljudima koji su, kako je pokazivao i Nietzsche favorizirajući važnost *insouciance* (nemasotrenost), upali u svakodnevnicu života koja pred njih više ne postavlja nikakve izazove i koji su spremni, jer žive normalno, prihvatiti svaku ideologiju koja im pruža izlaz iz monotonije svakodnevnice. To je, dakako, pitanje koje se upućuje na put razmatranja današnjeg svijeta koji ujednačava, normalizira i tehnicizira ljudski život te stoga Lützova upozorenja mogu sličiti uvjetima koji su se kotrljali Europom 1930-ih godina.

Možda se baš zbog toga treba vratiti Foucaultovoj inspiraciji Nietzscheom iz zaključka *Povijesti ludila* kao paradigmi nenormalnosti koja se opire društvu

norme. Nietzscheovo izmještenje egzistencije težnjom prema nadčovjeku i umjetničkom mišljenju svijeta kao izlazu iz svakodnevne rutine suludo normalnog života, Foucault pokazuje na teško nadmašiv način. Raspad Nietzscheove misli (odlazak u duševnu bolnicu 1888.) ono je po čemu se ta misao probija u moderni svijet i nama se nadaje kao kritika svijeta. To ne znači, pokazuje Foucault, da je ludilo jedini jezik zajednički umjetničkom djelu i ludilu, nego samo to da preko ludila neko djelo koje se naizgled utapa u svijet, odaje u njemu svoj besmisao. Umjetničko djelo, tako, stvara jedini nužan rascjep u kojem je svijet prinuđen na vlastito preispitivanje. U umjetničkom djelu preplavljenom ludilom, svijet doživljava svoju krivnju. Posredstvom ludila svijet postaje kriv (po prvi put u zapadnom svijetu) u odnosu na djelo; ono diže optužbu protiv njega i obvezuje ga na zadaću popravljivanja, na zadaću povratka razuma iz tog bezumlja i tomu bezumlju (*dé raison*). Tamo gdje je djelo, piše Foucault, nema ludila, no ludilo je suvremenik djela jer označuje trenutak njegove istine.

»Trenutak kada se rađaju i dovršavaju zajedno djelo i ludilo jest početak vremena u kojem je svijet od tog djela optužen i odgovoran za ono što on jest.«⁷⁰

4. Zaključak

U radu smo, suprotno većini uvriježenih razmatranja o opasnostima devijantnih pojedinaca i grupa, postavili tezu da danas postoji opasnost od društva normalnih, odnosno od društva koje se temelji na prihvaćenoj vladavini norme. Analiza koju smo izvršili i koja je samo načela ovo važno pitanje, krenula je od važnog uvida kako treba napustiti razmatranje uvriježenog autoritarnog obrasca dominacije države nad pojedincem i analizu premjestiti u socijalno polje, odnosno u pitanje dominacije društva nad pojedincem. Društvo, a ne država, naznačili smo u uvodnim postavkama, nosi sa sobom tiranizirajuće i totalitarizirajuće karakteristike, kako smo natuknuli u analizama de Tocquevillea i Arendt. U središnjem dijelu razmotrili smo, na vrlo ograničen način, samo neke od Foucaultovih analiza problema odnosa normalnosti, nenormalnosti i ludila pokazujući ih na njegovu razmatranju discipliniranja i nadziranja kao glavnih paradigmi nove tehnologije moći utemeljene na znanju. Foucault je pokazao kako je pojam nenormalnosti, koji je formulirala država (vlast), politički i društveni, a ne medicinski pojam, kojim se omogućilo individualiziranje, izdvajanje te time nadgledanje i kažnjavanje pojedinaca koji su bili potencijalna prijetnja režimima, osobito od 18. stoljeća. Uloga znanja, osobito medicinskoga, samo je bila sekundarno znanje o čovjeku koji je postao objekt državne i društvene dominacije. Iz istog se razloga terminologija ludila ili nenormalnosti transponirala na društveni diskurs kojim su nepoželjni članovi društva, potencijalno svi, bili izdvajani, marginalizirani i nadgledani u vlastitoj potencijalnosti činjenja prijestupa. Time je fokus promatrača i nadzireatelja postupno prebacivan s države na društvo, koje sada egzistira u sferi takve terminologije. Foucaultovo iznimno važno i namjerno inzistiranje na riječi »prijestup« ili »prijestupnik« značilo je semantičko upućivanje ne na kriminalca ili bolesnika nego na onu radnju ili onog počinitelja koji je prestupio

68
M. Lütz, *Ludilo: liječimo pogrešne – pravi problem su normalni ljudi*, str. 20.

70
M. Foucault, *Historie de la folie à l'âge classique*, str. 557.

69
Ibid., str. 22.

»normu«, prekoračivši tako sferu normalnosti (potpadanje pod normu) i zakoračivši u određenje »nenormalnog«. Smisao imperativa normalnosti i njezina korelativa nenormalnosti jest u političkoj moći jer nenormalni nisu bolesni ili ludi, nego oni koji ne potpadaju pod društveno-političku normu. Nenormalnost je tako poopćiva politička kategorija najšire moguće shvaćena.

Stoga smo u podupiranju navedene hipoteze analizirali znanstveno-popularan rad njemačkog psihijatra Manfreda Lütza, koji je postavio tezu kako su »pravi problem normalni ljudi«. S Lützom smo pokazali da suvremeno društvo počiva na kategoriji normalnih ljudi, koji predstavljaju istinsku opasnost jer su upravo oni baza ili oslonac dosad najpogubnijih režima. Lütz je iznio dvije kategorije normalnih ljudi koje po njegovu sudu predstavljaju istinsku opasnost. Prva su *posve normalni ludaci* (posve normalno ludilo), u koju spadaju svi oni ekscentrici za koje bi nam se činilo da su potpuno psihički bolesni, poput Hitlera ili Staljina, no Lütz je u svojim zaključcima iznio potpuno suprotne uvide, rezimiravši da su osobe tog profila bile posve normalnog ludila. Daleko pogubnije i za našu analizu važnije zaključke Lütz je iznio analizom drugog tipa normalnosti, onog *suludo normalnih osoba* (normopata). Naime, riječ je o »prosječnoj« većini koja počiva na bespogovornome poštivanju norme. Riječ je o ljudima koji ničim ne odskaču od okoline, onima koji smatraju svoje vrijednosti vrijednostima većine društva te onima koji mrze sve ono što odstupa od norme i »normalnoga« ponašanja poput njihova. Na njima počiva društvo normalnih i zbog toga postaju jamac svakog poretka temeljenoga na normiranju, discipliniranju, nadziranju, pritvaranju i liječenju svih onih koji su prestupili normu u čijem temelju oni kao baza stoje. Uvjeti koji se u posljednje vrijeme formiraju u globalnome svijetu, koji teži ujednačavanju, izjednačavanju, odnosno normiranju suvremenoga svijeta, podsjećaju na uvjete međuratnog razdoblja prošloga stoljeća i time predstavljaju novu opasnost nošenu novim zahtjevima za moći. Podupiratelji nekog novog poretka mogli bi ponovno biti isti – normalni.

Goran Sunajko

**Danger of Normal People:
The Politicization of Madness in Foucault's and Lütz's Discourse**

Abstract

The paper presents a philosophical discourse on the dangers of the society of normal persons. It is about the importance of relation between madness and normality within the society and the political community from the former Michel Foucault's optics and today's Manfred Lütz's perspective. The purpose of this paper is to show how the concept of the norm, and accordingly of the normalisation and discipline, leads to the imperative of the healthy society based on norms. Such society excludes all those who in any way deviate from the behavior predicted by the norm. Such request is the danger of modern society that does not differentiate abnormality from insanity, but use them to discredit its members which refuse to be subordinate. To be abnormal means only to be critical toward the norm that is set by majority, whether is it a legal, political, social, religious, educational or medical norm. On the foundations of Foucault's philosophical and Lütz's psychological insights, the thesis shows that the danger to society are not those who deviate from the norm, but the "normal people" who, as bearers of "normal" society, uncritically accept and implement the normative order.

Key words

norm, discipline, jail, clinic, control, panopticon, normal, abnormal, normal madness, crazily normal person